

Maria Musielak

(Poznań)

AZJA MNIEJSZA W STAROŻYTNOŚCI

L'Asie Mineure dans l'Antiquité. Échanges, populations et territoires. Regards actuels sur une péninsule, sous la direction Hadrian Bru, François Kirbihler et Stéphane Lebreton (red.), Presses Universitaires de Rennes, Rennes 2009, 484 pp.

Książka jest owocem międzynarodowego kolokwium zorganizowanego na Uniwersytecie François-Rabelais w Tours w dniach 21–22 października 2005. Uczestniczyli w nim historycy i archeologowie, przedstawiciele starszego pokolenia oraz doktoranci i doktorzy referujący wyniki swoich najnowszych badań. Celem, który organizatorzy wyznaczali uczestnikom, było otwarcie nowych perspektyw w badaniach nad geografią, archeologią i historią Azji Mniejszej przez rozszerzenie bazy źródłowej o nowe materiały (przede wszystkim archeologiczne) i zastosowanie nowego podejścia metodologicznego.

Opracowanie składa się z czterech części tematycznych, w których pomieszczono dziewiętnaście artykułów. Każdy z nich stanowi odrębną całość.

Część pierwszą („Penser et décrire l'Asie Mineure: les représentations des territoires et des communautés anatoliennes”, s. 13–131) stanowią trzy artykuły omawiające antyczne wyobrażenia geograficzne na temat Anatolii oraz problem poczucia tożsamości kulturowej mieszkańców. Sześć artykułów drugiej części („Gérer, contrôler et s'appropriier un territoire: l'Asie Mineure à l'échelle régionale”, s. 133–240) koncentruje się na organizacji i zarządzaniu przestrzenią w poszczególnych regionach. Trzecia część („Territoires, populations et échanges à échelle de l'espace civique”, s. 241–375) to następne sześć artykułów poświęconych poszczególnym ośrodkom miejskim i podległym im terytoriom. Cztery artykuły ostatniej części („Les identités culturelles, entre hellénisme et particularismes”, s. 377–445) ukazują wzajemne wpływy i przenikanie się kultur miejscowych i kultury greckiej.

Wspólnym celem autorów było przedstawienie wyników badań poświęconych tożsamości Anatolii, obszaru od Morza Egejskiego po Eufrat i od Morza Czarnego po Licję, traktowanego jako odrębna całość, a nie obszar przejściowy, część składowa imperiów. Autorzy skoncentrowali swe zainteresowania na terenach południowych (Tauru i Cylicji, cztery artykuły zostały poświęcone Pizydii, trzy — Licji) oraz północnych (Pontu, Bitynii, dwa — dotyczące Synopy). Pojedyncze teksty odnoszą

się do regionu nad środkowym Eufratem (rzymska prowincja Kommagene), Parion i Efezu. Ramy chronologiczne to okres od VIII w. przed Chr. do V w. po Chr. Autorzy kilku opracowań sięgają wstecz, aż do czasów hetyckich.

W krótkim wstępie (s. 7–8) redaktorzy przedstawili cele, którymi kierowano się, organizując konferencję, oraz zadania postawione przed jej uczestnikami. We wprowadzeniu Maurice Sartre, autor syntezy poświęconej omawianemu obszarowi w epoce hellenistycznej i rzymskiej, charakteryzuje przedmiot i program badań.

Stéphane Lebreton („«Les moeurs des peuples, la géographie des régions, les opportunités des lieux». Comment les Anciens se représentaient–ils l'Asie Mineure du Ve siècle av. n.è. au IV siècle de n.è. », s. 15–52) rozpoczyna od analizy datowanego na początek IV w. epitafium urodzonego we Frygii i osiadłego tamże po zakończeniu kariery wojskowej weterana Aureliusza Gaiusa. Zawarta w nim lista miejsc, gdzie przebywał, swego rodzaju fikcyjne itinerarium, którego centrum stanowią krainy Azji Mniejszej, ukazujące podróż zmarłego, na wzór Odyszeusza, wokół całej *oikumene*, oddaje późnoantyczne popularne wyobrażenia geograficzne. Autor omawia następnie sposób, w jaki pisarze antyczni przedstawiali Anatolię, zaczynając od Katalogu Trojan w Iliadzie, stanowiącego wzorzec, do którego w różny sposób nawiązywali późniejsi autorzy. W dziele Herodota, obok charakterystycznego dla wczesnej narracji greckiej opisu skoncentrowanego na wybrzeżach, widzi odmienny sposób przedstawiania, oparty na wizji perskiej lub anatolijskiej, mający za podstawę itineraria: opis drogi królewskiej (Hdt. V 49) oraz informacja o najkrótszej drodze łączącej Morze Czarne z południowym wybrzeżem Anatolii. S. Lebreton twierdzi, że Herodot pierwszy pisał o istmie na linii rzeki Halys, między Synopą a Tarsem, w „Dziejach” jednak nie pojawia się pojęcie istmu, nie ma też mowy o Tarsie, ale o Cylicji. Jako kolejny etap kształtowania się obrazu Azji Mniejszej przedstawione zostaje wprowadzenie przez Eratostenesa na linii Tauru diafragmy, oddzielającej zróżnicowane klimatycznie surową Północ i łagodne Południe, naśladowane następnie przez Diodora Sycylijskiego (XVIII 5–6) i Strabona. W dziele tego ostatniego jako istm półwyspu przedstawiona jest Kapadocja, wokół której koncentruje się także opis Anatolii w „Historia Naturalis” Pliniusza, odwołującego się do informacji uzyskanych w trakcie wojny z Partami (58–63 r.) oraz pochodzących od przedstawicieli miejscowych dynastii. Schemat przez niego zastosowany powtarzany jest w dziełach późniejszych autorów aż do IV–V w. Od III do początków V w. z kolei opis Anatolii orientowany jest wokół Cieśnin oraz Wrót Cylicyjskich, Azja Mniejsza traktowana jest jako obszar przejściowy. Model ten powróci następnie w czasach nowożytnych. Według Lebretona ukazywanie półwyspu we współczesnej literaturze jako terenu nieustannych zmian, korytarza,

mostu między Zachodem i Wschodem, obszaru peryferyjnego bez własnej historii jest dziedzictwem geografii XV–XIX w.

Anna Heller („Généalogies locale et construction des identités collectives en l'Asie Mineure”, s. 53–65), wykorzystując dwie inskrypcje pochodzące z Licji, odtwarza wzorec poczucia tożsamości wspólnoty miejskiej i rodzinnej. Autorka dowodzi, że napis z Sidymy, datowany na II w., zawierający fragment dzieła Hierona Lizymacha z Tlos i Ksantos, zgodnie z greckim schematem przedstawiającego związku między trzema miastami doliny Ksantos: Tlos, Sidymą i Pinarą, w oparciu o wspólne pochodzenie mitycznych założycieli określonych terminem *autochthones*, stanowi przejaw tożsamości równocześnie greckiej i miejscowej: zhellenizowana wspólnota w języku greckim głosi swe niegreckie pochodzenie. Przodek trzech założycieli to Kragos, eponim miejscowych gór. Inskrypcja z licyjskiej Oinoanda potwierdza istnienie w czasach rzymskich w ramach *koinon* licyjskiego wspólnoty regionu Kragos stanowiącego *synteleia* (IGR III, 488). Drugi analizowany napis pochodzi z początku III w. i przedstawia genealogię rodzinną umieszczoną na grobowcu Licinnii w Oinoandzie. Wśród antenatów pojawiają się osoby noszący imiona anatolijskie. Autorka artykułu dowodzi, iż związki małżeńskie Licyniuszy z członkami rodzin z innych miast licyjskich, a także z Kibyry, włączonej do prowincji Azji, wykazują istnienie wspólnoty regionalnej. Wymieniane funkcje pełnione przez członków rodziny w administracji prowincjonalnej i *koinon* licyjskim świadczą o świadomości wspólnoty prowincjonalnej. Informacje na temat pochodzenia od herosów lacedemońskich — założycieli miasta Cibra i o zwycięstwie odniesionym w pankrationie wskazują na prestiż, jakim cieszyła się grecka *eugeneia*. Tożsamość rzymska, imperialna, status społeczny — senatorski, konsularny członków rodziny; funkcja kapłana i kapłanki Augusta, organizujących igrzyska gladiatorские, podkreślają wysoką pozycję rodziny w świecie grecko-rzymskim. Wszystko to pokazuje, jak złożone było poczucie tożsamości w środowisku miast licyjskich.

Anca Dan („Sinope, «capitale» pontique, dans la géographie antique”, s. 67–131) zestawia informacje na temat Synopy i jej środowiska geograficznego w dziełach antycznych, u Herodota, Ksenofonta, Pseudo-Skylaksa, Polibiusza, Strabona, Pomponiusza Meli, Pliniusza Starszego. Wykorzystuje również *periploi* i itineraria z czasów rzymskich, a także cytuje opisujących ten teren podróżników z XIX w. Na tej podstawie odrzuca tezę przedstawiającą miasto jako port oderwany od środowiska („wyspa”). Wszystkie materiały źródłowe, zarówno źródła pisane, jak i monety a także ceramika z Synopy odkrywana na terenie półwyspu oraz produkty pochodzące z wnętrza kraju, dokumentują związki miasta z obszarami w głębi lądu.

Henri-Louis Fernoux („Frontières civique et maitrise du territoire: un enjeu pour la cité grecque sous le Haut-Empire, Ier–IIIe siècle apr. J.-C. ”, s. 135–164) na

wstępie stawia pytanie, czy miasta uważały uczestniczenie w zarządzaniu swym terytorium za przywilej przyznany przez cesarza czy też za niezbywalne prawo, które zamierzały realizować bez względu na koszty. Na podstawie materiałów małoazjatyckich pokazuje, iż rzymskie panowanie nie spowodowało gwałtownych zmian w systemie granic terytoriów wspólnot miejskich tego obszaru. Analiza inskrypcji związanych z rozstrzyganymi przez urzędników cesarskich sporami granicznymi pomiędzy miastami wykazuje, że działania władz rzymskich w tym zakresie stanowiły reakcję na konkretną sytuację, na prośbę lokalnych społeczności, miast, które zwracały się do cesarza. Przykłady kultu bóstw opiekuńczych granic miast, utrzymywanie fortyfikacji, mobilizacja młodych obywateli patrolujących terytoria miejskie, to forma, w jakiej lokalne wspólnoty uczestniczyły w zarządzaniu podlegającą im przestrzenią. Autor analizuje sposób powoływania i działanie osób zapewniających bezpieczeństwo chory (*eirenarchoi*, *parafylakes*, *orofylakes*), dowodzi, że kontrola rzymska nad jurysdykcją kryminalną również pozostawiała lokalnym władzom zwierzchność nad ich terytorium. Wspólnoty miejskie przejawiały aktywność, mającą na celu utrzymanie panowania nad terenami wiejskimi.

Solange Biagi („L'Empire, les cités et la *via publica* à propos de quelques miliars bithyniens du IIIe siècle de notre ère”, s. 165–180) rozważa sens terminu *a fines* występującego na ośmiu kamieniach milowych pochodzących z prowincji Bitynii. Zestawia je z miliariami z Trypolitani, Galii, Italii, ostatecznie wysuwając hipotezę, że mowa tutaj najprawdopodobniej o granicach prowincji, a nie miast, na których terytorium kamienie owe zostały wystawione.

Séta Kilndjian („De Zeugma à Mélitène: quelques passages sur l'Euphrate, du Ier siècle av. J.-C. au IIe siècle apr. J.-C.”, s. 181–204) rozpatruje istnienie stałych kamiennych mostów na terenie Kommageny, zbudowanych nad lewobrzeźnymi dopływami środkowego Eufratu (przedstawia pozostałości mostów na Karasu, Singasie, dz. Göksu i Chabinasie, dz. Kahta Çayı) na tle ogólnej sytuacji na tym terenie. Eufrat nie był barierą kulturalną ani prawdziwą barierą wojskową, stanowił natomiast linię demarkacyjną, rozdzielającą obszary rzymskiej i partyjskiej strefy wpływów. Sofene leżała na szlaku handlowym, a także na trasie wszystkich rzymskich wypraw wschodnich od końca republiki do wczesnego cesarstwa (z wyjątkiem wyprawy Pompejusza). Niepowodzenia wojskowe na tym terenie z okresu późnej republiki wiązały się z trudnościami w transporcie wojsk. Potrzeba budowy dróg widoczna była za panowania Klaudiusza i Nerona. Autor omawia powstawanie obozów legionowych, fortów obronnych, dróg wojskowych, tworzenie strefy frontowej wokół Melitene, Samosaty, Satali rozpoczęte za panowania Wespazjana. Mosty stałe — ważne dla militaryzacji regionu — zostały zbudowane lub odbu-

dowane w II połowie I w. Prace na tym terenie były kontynuowane za Trajana. Odbudowę mostów za panowania Septymiusza Sewera potwierdzają inskrypcje legionu XVI Flavia Firma. Działania te stanowiły przygotowanie do prowadzenia w Armenii wojny z Partami. Artykuł sugeruje potrzebę redefinicji pojęcia limesu w oparciu o materiały znad Eufratu.

Olivier Casabonne („Brèves remarques à propos du Taurus cilicien, des Hittites aux Romains”, s. 205–212) dowodzi, iż góry Taurus i Amanus, wbrew twierdzeniu Strabona (II 5, 31–32) nie stanowiły naturalnej granicy ani w czasach hetyckich, ani później.

Cristiana Doni („The Pisidians: from Their Origin to Their Western Expansion”, s. 213–227; jedyny artykuł w języku angielskim) omawia świadectwa wczesnego rozwoju obszaru Pizydii (do wyprawy Aleksandra Wielkiego), pozostałości kultury materialnej w Panemoteichos (od VIII w.), siedzibę lokalnego władcy z epoki żelaza w Ada Tepesi (identyfikowane z Darsa, Liv. 38.15.8 oraz znanym w V w. Palaiopolis), niedaleko której odnaleziono nekropolę z epoki brązu, osadę w Kozluka (identyfikowaną z Kormasa, Liv. 38.15.7). Wykazują one kolejno wpływy frygijskie, lidyjskie, pojawia się ceramika z V–IV w., hellenistyczna, rzymska. Hetyckie źródła z XIV–XIII w. potwierdzają istnienie w tym okresie także Sagalassos (hetycka Salawassa/Sallusa) i Kolbasa (hetycka Kawalapassa). Luwijscy przodkowie Pizydów w tym okresie utrzymują kontakty z współczesnymi cywilizacjami Anatolii. Autorka z wpływami greckimi łączy przekształcenie się w V–IV w., pod perskim panowaniem, lokalnych ośrodków w centra miejskie. Po raz pierwszy nazwa Pizydów pojawia się dopiero w IV w., w dziele Ksenofonta (Hell. III 1,13). Diodor Sycylijski pisze o nich w kontekście wydarzeń z 466 r. przed Chr. (XI 61,4). C. Doni stara się wyjaśnić brak wzmianki na ich temat w dziele Herodota. Pokazuje, że choć „grecka propaganda” przekazała negatywny obraz Pizydów jako wojowniczych barbarzyńców, źródła wykazują wysoki poziom ich cywilizacji, zdolność adopcji elementów obcych kultur, już we wczesnym okresie rozwoju. Dynamika społeczna umożliwia im w okresie hellenistycznym ekspansję na terenie Anatolii, poświadczona jest też emigracja do Aten, Rodos, wysp egejskich, obecność w hellenistycznych armiach, udokumentowana dzięki źródłom epigraficznym.

Éric Raimond („Mythes, cultes et territoires en Lycie”, s. 229–240) na podstawie źródeł hetyckich i egipskich z II tysiąclecia oraz „Iliady” wykazuje niejednoznaczność terminu „kraje licyjskie”. Autorzy greccy w V w. używają nazwy Termiles pochodzącej z języka luwijskiego, oznaczającej mieszkańców gór. Zestawiając mity mówiące o pochodzeniu mieszkańców Licji, a następnie bóstwa czczone na tym terytorium, É. Raimond wykazuje istnienie centrum „termilskiego”, zajętego przez agresywnych przybyszy, prawdopodobnie od XIV w. przed Chr., oraz peryferii

zamieszkałych przez wyparte przez nich wymieszane ludy, przebywające przed najęźdźcami na terenach późniejszej Licji.

Hannelore Vanhaverbeke i Marc Waelkens („La genèse d’un territoire. Le cas de Sagalassos en Pisidie”, s. 243–262) w oparciu o badania terenowe, prowadzone od 1990 r. między jeziorem Burdur a Davras Dagi (Sagalassos Archaeological Research Project), podejmują próbę ustalenia głównych etapów rozwoju terytorium Sagalassos. Wyodrębniono kilka ufortyfikowanych miejsc w górach, datowanych wstępnie na okres późnego brązu, stanowiących przypuszczalnie refugia dla okolicznych mieszkańców. Na okres 500–200 przed Chr. datowane są pozostałości ośrodka protomiejskiego Tepe Düzen (posiadającego akropol i dolne miasto, chronione murami), na drodze zbrojnej podporządkowującego sobie terytorium należące później do Sagalassos. Rozkwit Sagalassos przypada na okres hellenistyczny, kiedy wchłonęło ono tereny należące do położonego bardziej na południe, niezależnego wcześniej, ośrodka w Hisar, a następnie Kepez Kalesi (południowy wschód). Na podstawie źródeł literackich (autorzy nie odwołują się do właściwego miejsca w dziele Liwiusza — Liv. 38.15.9) można stwierdzić, że w 189 r. przed Chr. terytorium Sagalassos rozciągało się na zachód do jeziora Burdur, a kamienie graniczne datowane na panowanie Nerona pokazują miejsce, w którym znajdowała się granica z terytorium Tymbrinassos. Informacja o przekazywaniu Sagalassos jednej piątej dochodów z obszaru na wschód jest interpretowana jako wskazówka o przeprowadzeniu reorganizacji, w wyniku której miasto utraciło część pierwotnego terytorium w dolinie Burdur na rzecz domeny cesarskiej. Również w okresie panowania rzymskiego miałyby nastąpić przejęcie na południu dolin Çeltikçi (kamień milowy) i Bağsaray, związane z wchłonięciem hellenistycznego miasta Keraitai przez leżącą na południu Kremnę. Dołączone mapki pokazują omówiony rozwój granic.

Hadrien Bru („L’origine des colons Romains d’Antioche de Pisidie”, s. 263–287) odrzuca tezę o italskim pochodzeniu kolonistów osadzonych przez Augusta w 25 r. przed Chr. w Antiochii Pizydyjskiej. Dowodzi, że byli to weterani legionów V Galijskiego i VII, zmobilizowani w 49 r. przez Warrona na terenie Hiszpanii Betyki, w Italice. *Gentilicja* weteranów z Antiochii, wskazujące na wpływy celtyckie, wiąże z pochodzeniem żołnierzy Scypiona osadzonych 206 r. w Italice, których miejscem rekrutacji było, według autora, *ager Picenus et Gallicus*, w 216 r. (Liv. 23, 14.2). Ostatnia teza oparta jest jednak na błędnym założeniu o istnieniu stałej armii działającej w sposób ciągły w latach 216–206, sprzecznym z informacjami na temat systemu mobilizacji, opisanego przez Polibiusza (VI 19–22). J.F. Lezenby („Hannibal’s War. A Military History of the Secondo Punic War”, Warminster 1978, s. 91), na którego H. Bru w tym miejscu się powołuje (s. 270, przyp. 35), sugeruje, że na

terenie *ager Picenus et Gallicus* zmobilizowano wtedy oddziały sprzymierzeńców, a nie obywatele rzymskich. Opisując politykę władców hellenistycznych na terenie Pizydii, a następnie analizując działania Augusta, H. Bru pokazuje, że w swej polityce wzorował się on na Seleukidach i Attalidach oraz Scypionie Starszym, a „Res Gestae Divi Augusti” mają pokazywać, że świadomie porównywał się do tego ostatniego.

Alexis Porcher („Campagnes et habitats du territoire de Termessos (Pisidie): quelques repères pour l'époque impériale”, s. 289–300), na podstawie pozostałości z obszarów położonych na południowym zachodzie od miasta (Ovacik) i na północnym wschodzie wokół *peripolia* Kelbessos i Neapolis, odtwarza organizację terytorium Termessos pod rzymskim panowaniem. Terytorium było według niego podzielone na okręgi, posiadające własne centra administracyjne, taką funkcję, obok obronnej, spełniały *peripolia*. Obecność w Termessos *eirenarchy* τῶν ἄνω κομῶν καὶ δρυμοῦ (TAM III 104, 8–10) wskazuje na istnienie wsi „na górze” zajmujących się eksploatacją drzewa. Obok nich znajduje się Νέα Κώμη ἢ κόττω. Autor sugeruje sąsiedztwo, ponieważ wymieniony *eirenarchos* jest spokrewniony z właścicielem posiadłości na terenie wsi „na dole”, posiadającym także *kleros* i *ktesis* w innych, wymienionych z nazwy miejscach (BE 1998, 522) — są to tereny uprawne. W inskrypcjach z Ovacik z kolei za ochronę terytorium przed rabusiami uhonorowani zostali *protokometes* M. Aurelius Hermaios i jego syn M. Aurelius Kiliortes (ZPE 110, 1996, s. 266–268). A. Porcher podkreśla, że mimo odległości od centrum miejskiego (40 km lotem ptaka), miasto utrzymywało kontakty z wsią.

François Kirbihler („Territoire civique et population d'Éphèse Ve siècle av. J.-C. — IIIe siècle apr. J.-C. ”, s. 301–333) podejmuje analizę materiałów wykorzystywanych w celu ustalenia rozciągłości terytorium i liczby ludności Efezu od V w. przed Chr. do 262 r. po Chr. i dyskusję z dotychczasowymi propozycjami w tym zakresie. Przedstawia kolejne etapy w rozwoju Efezu. Wobec braku wystarczającej bazy źródłowej (źródła literackie, epigraficzne, numizmatyczne, archeologiczne) proponuje przybliżone rozwiązania, wskazując, iż warunkiem koniecznym postępu w badaniach jest przeprowadzenie zespołowych badań terenowych.

Franck Prêteux („Parion et son territoire à l'époque hellénistique: un exemple d'organisation de la chôra sur le rivage de la Propontide”, s. 335–350) zestawia dane na temat funkcjonowania gospodarki Parion, dowodząc, w oparciu o wykazy *foros* Związku Morskiego, że w V w. miasto posiadało mniejsze zasoby niż inne *polis* Propontydy, w większym stopniu zaangażowane w działalność handlową. W latach 350–280 przejawiało aktywność na terenie Tracji (Xen, Anab. VII 3, 16, skarby monetarne). W okresie hellenistycznym wzrasta znaczenie Parion, następuje szybki rozwój terytorium poprzez wchłanianie mniejszych *polis*, aneksję

terenów sąsiednich. Autor przedstawia dane na temat pozostałości na terenie miasta chronionego murami, portu, sanktuariów i osad na terenie *chory* na podstawie wyników badań archeologicznych prowadzonych pod kierunkiem Cerata Başarana z Uniwersytetu w Erzurum. Wykazuje, że Parion to „miasto o dwóch obliczach”: port na szlaku na Morze Czarne i ośrodek rozwijający i wykorzystujący własne tereny rolnicze.

Claire Barat („Sinope et ses relations avec la péninsule anatolienne: réseaux, échanges des biens et des hommes”, s. 351–375) próbuje odpowiedzieć na pytanie, z jakimi obszarami i za pomocą jakich szlaków komunikacyjnych mieszkańcy Synopy utrzymywali kontakty. Przedstawia kontekst polityczny, wylicza towary, które były wywożone z Synopy lub za jej pośrednictwem (na podstawie źródeł literackich). Swoje wnioski autorka opiera na znaleziskach monet Synopy w skarbach monetarnych. Oprócz monet z północnych wybrzeży Anatolii i z samej Synopy jest to 6 na 120 monet w dwóch skarbach z Cylicji, datowanych na 380 r. przed Chr. oraz 18 na 412 monet w datowanych na koniec III — początek II w. zespołach pośmiertnych monet Aleksandra z różnych ośrodków (skarby z obszaru na granicy Galacji i Kapadocji, dwa skarby z Gordion, jeden z Frygii). Dane te C. Barat zestawia ze źródłami inskrypcyjnymi poświęconymi cudzoziemcom w Synopie (3 nagrobki: Kymejczyka i Klazomejczyka z epoki klasycznej, Greka z Tarsu, II–I w.; 3 teksty honoryfikacyjne: dla obywateli Kos z IV i II–I w. oraz Kallatis) i Synopejczykom poza ojczyzną (6 z miast nadczarnomorskich: Olbia, Chersonesz, Pantikapajon, Tomis, 9 ze zachodnich wybrzeży Azji Mniejszej, 1 z Ankyry, wszystkie z epoki hellenistycznej). W oparciu o tak ubogą bazę źródłową autorka wnioskuję, że kontakty z obszarem Anatolii były ściślejsze niż z terenami nadczarnomorskimi, wyodrębnia regiony związane z Synopą: północna Anatolia, Cylicja (co uzasadnia istnieniem hipotetycznej wielkiej anatolijskiej drogi Północ–Południe), centrum półwyspu: Galacja i Frygia, południowa część zachodnich wybrzeży Azji Mniejszej. Synopa byłaby „płucem centralnej Anatolii”, „rozprowadzając jej produkty na rynkach pontyjskich i egejskich”, a w północnej części półwyspu — produkty z zachodnich wybrzeży (wino z Rodos). Z kolei własne wino, w stemplowanych amforach eksportowane do miast na północy Morza Czarnego, zdaniem autorki, na terenie Anatolii mogło być transportowane w pojemnikach innego rodzaju, których pozostałości się nie zachowały.

René Lebrun („Les permanences culturelles louvites dans la Lycie hellénique”, s. 379–388) daje krótki przegląd źródeł archeologicznych i epigraficznych dotyczących pięciu spośród sześciu miast Licji, określonych przez Artemidorosa (według Strabona, XIV, 665) jako „największe”: Ksantos, Patara, Pinara, Myra i Tlos (autor pomija Olympos) oraz Limyra. Wykazuje, że ośrodki te pojawiają się w tekstach

hetyckich w ramach „krajów Lukka” pod koniec II tysiąclecia przed Chr., a pozostałości archeologiczne potwierdzają ich istnienie od VI–V w. przed Chr. Elementy starszej cywilizacji są obecne w zhellenizowanych już miastach, przejawiając się w onomastyce (toponomastyka i antroponimia) oraz kultach. Autor dowodzi, że w ośrodkach, leżących poza głównymi szlakami, do okresu panowania rzymskiego i chrystianizacji zachowane zostały dawne tradycje, sięgające niekiedy czasów prehistorycznych. Język miejscowy, wyparty z tekstów oficjalnych w epoce hellenistycznej, nadal używany był w życiu codziennym mieszkańców.

Guy Labarre („Les origines et la diffusion du culte de Men”, s. 389–414) przedstawia hipotezy na temat pochodzenia kultu Mena, zestawia źródła dokumentujące jego kult w środowisku greckim od 340 r. przed Chr., a na terenach azjatyckich — w okresie hellenistycznym. Wyprowadza hipotezę, że kult ów, występujący w środowisku wiejskim Azji Mniejszej, został przeniesiony przez niewolników i, być może, kupców na teren Attyki, Rodos i Delos, gdzie powstały antropomorficzne przedstawienia bóstwa, frygijskim strojem wskazujące na jego wschodnie pochodzenie. Autor analizuje świadectwa na temat roli, jaką, zgodnie z wyobrażeniami czcicieli udokumentowanymi w źródłach epigraficznych, spełniał Men. Analizuje materiały archeologiczne i opisy Strabona potwierdzające przejawy czci. Wnioskuje, że mamy do czynienia z kultem zakorzenionym w środowisku wiejskim, którego charakterystyczną cechą jest teokratyczna forma zarządzania sanktuarium. Według autora rozwój kultu na terenie Frygii to efekt spotkania wierzeń lokalnych i wpływów greckich. Wraz z hellenizacją i urbanizacją rozwija się budownictwo i powstają inskrypcje ku czci bóstwa. Elementem anatolijskim jest poświęcony inskrypcyjnie ryt *tekmor*. Kult Mena, zdaniem Guy Labarre’a, miał jedynie regionalny zasięg, ograniczony do obszaru pierwotnego kultu (południowa Frygia i Pizydia), na innych terenach pojawia się wraz z migrantami.

Jean-Christophe Couvenhes („L’armée de Mithridate VI Eupator d’après Plutarque, Vie de Lucullus, VII, 4–6”, s. 415–438) dowodzi, że zawarta w żywocie Lukullusa Plutarcha charakterystyka armii Mitrydatesa VI, w kontekście wydarzeń 74 r., to topos literacki — sposób przedstawiania barbarzyńskich władców, konstrukcja literacka, niemająca związku z historycznymi realiami. Nierzeczywisty jest zarówno opis luksusu i hord barbarzyńskich, jak i stworzenie zwartej armii na wzór rzymski. Analizując dane z dzieł autorów antycznych na temat wojsk króla Pontu, J.-C. Couvenhes wykazuje ich hellenistyczny charakter. Odrzucając twierdzenie, iż Mitrydates nadał swej armii rzymski charakter, autor zwraca uwagę na obecność w niej, w wyniku układu z Sertoriuszem, dowódców rzymskich oraz pewnej liczby rzymskich dezertersów, co mogłoby zapoczątkować dalszy proces przekształcania pontyjskich sił zbrojnych.

Stephen Mitchell („L'olive, Louis Robert et la répartition de la culture hellénique en Anatolie”, s. 439–445) dowodzi, że teza L. Roberta, iż we Frygii i Karii antycznej nie uprawiano oliwki, oparta na liście biskupa z Synnady z X w. oraz relacjach podróżników z późnej epoki otomańskiej, jest błędna. Świadczą o tym, obok świadectwa Strabona (XII 2,1), inskrypcja z Sebastopolis, pozostałości pras do wyciskania oliwy oraz pyłki oliwki odnalezione w sondażu w okolicach Sagalassos, datowane na okres między 410–240 przed Chr. i 660–700 po Chr. Wskazują one, iż uprawa oliwy wiązała się przede wszystkim z obecnością kultury greckiej i zaprzestano jej wraz z zanikiem tej ostatniej.

Ostatnią część książki stanowi podsumowanie Pierre'a Deborda („Conclusions”, s. 447–453) omawiającego przedstawione kierunki badań i podkreślającego otwarcie na przyszłość młodych badaczy. Wyraża on też przekonanie o konieczności rozpatrywania problematyki regionalnej w długiej perspektywie czasowej, o niezbędnym kontakcie historyka z terenem i potrzebie współpracy, a także połączenia kompetencji różnych specjalistów, historyka, geografą, archeologa, geomorfologa, paleobotanika, zoologa, gleboznawcy i innych.

Poszczególne opracowania uzupełnia materiał ilustracyjny, mapki. Opracowany został wspólny wykaz skrótów. Ułatwienie dla czytelnika stanowią trzy indeksy: geograficzny dla obszaru Anatolii, osobny dla pozostałych terenów oraz indeks osób.